

dvs. de menneskene som arbeider organisert med formidlingen, som i TV og radio (men også i Vatikanets byråkrati m.v.), *har* makt: Når TV og radio bare gir et glimt av den flotte fredsdemonstrasjonen, men lange utdrag av Pavens tale, så er det et valg de treffer. I prinsippet kunne de ha valgt omvendt.

Men for det fjerde er det heller ikke bare slik at de i prinsippet kunne ha valgt omvendt: Deres valg er også betinget av *andres* makt i deres egne omgivelser. Hvis de plutselig hadde sendt timesvis fra demonstrasjonen og nærmest ingenting fra Pavens tale, ville de ha fått på pukkelen av sjefen for RAI-TV, som igjen hadde fått på pukkelen av politiske og kirkelige myndigheter. Kanskje avsettelse hadde truet. En annen sak er at de antakelig kunne ha sendt en god del mer fra demonstrasjonen, og sendt det i hovednyhetene snarere enn bare i kveldssendingen, uten å få særlig på pukkelen, eller i hvert fall uten å miste jobben. Så valg hadde de. Men omgivelsene hadde også makt.

Mediene er altså vevet inn i gjensidige maktforhold. Denne sammenvevning av makt og medier blir denne bokens røde tråd.

Sammenvevningen reiser en mengde viktige spørsmål.

For det første reiser den en rekke sentrale forskningsproblemer. Om det er så at mediene *gir* makt, dvs. at om en har kontroll med mediene har en også makt over menneskene, hvordan arter dette maktforholdet seg nærmere bestemt, og hvor sterkt er det faktisk? Om det er så at bruk av mediene *forutsetter* makt, dvs. at brukerne må ha makt for å tilegne seg mediens tjenester, hvordan utøves denne makten faktisk og konkret? Om det er så at mediene selv *har* makt, dvs. at mediefolkene til dels kan velge hva de vil fokusere på, hva er så kriteriene for deres valg? Og om det er så at mediens makt også er betinget av *andres* makt i omgivelsene, hvordan skjer dette samspillet mellom krefter og institusjoner? Dette er fire problemstillinger, utledet av eksemplet foran.

For det annet reiser sammenvevningen, forholdet mellom makt og medier, en rekke brennende politiske spørsmål. For bare å tale om det vi pleier å kalle massemedier: Hva slags presse ønsker vi oss, og er utviklingen av pressen i dag slik vi vil ha den? Hva er konsekvensene av tidens norske mediepolitikk i samband med spredningen av satellittsendinger, utviklingen av nærradio og lokal-TV osv.? Medfører utviklingen av nærradio og lokal-TV en demokratisering av mediene, der nye og mer svakstilte grupper får anledning til å gjøre seg gjeldende gjennom mediene, eller fører utviklingen til en (enda større) konsentrasjon av kontroll med mediene på få og sterke (men kanskje litt andre) hender? Dette er noen av spørsmålene som i dag står på det politiske kart. De forskningsmessige spørsmål og de spørsmål som står på den politiske dagsorden, faller ikke alltid sammen – i hvert fall kan forskerne ønske å stille andre spørsmål enn dem politikerne konsentrerer seg om. Men spørsmålene kan også falle sammen, og de spørsmålene som her ble nevnt som «politiske», har også stor interesse for de som arbeider med medieforskning.

Før vi går løs på vårt egentlige tema, kan det være grunn til å si litt mer om hva vi egentlig mener med «makt», og hva vi mener med «medier».

T. Kæthliesen: "MAKT OG 2. Hva er makt? MEDIER"

PAX, OSLO 1986.

Begrepet «makt» er mangetydig, og fenomenet «makt» er mangslungent. Litteraturen om begrepet og fenomenet er også stor. Hva en skal forstå med «makt», er ikke så opplagt som en skulle tro.

2.1. Sosiologiske avgrensninger som maskeringer

I den sosiologiske litteraturen om makt finner vi flere forsøk på å vinne klarhet i dette ved å avgrense «makt» i forhold til andre beslektede begreper.

Et av disse forsøkene finner vi i sosiologene Peter Bachrachs og Morton S. Baratz' bok *Power and Poverty* (Bachrach og Baratz 1970). I et innledende kapittel (kapittel 2) søker Bachrach og Baratz å avgrense begrepet «makt» i forhold til «autoritet», «innflytelse» og «tvang». De tre sistnevnte begrepene avgrenses også i detalj i forhold til hverandre.

Bachrachs og Baratz' avgrensninger har, som så mange andre liknende avgrensningsforsøk, et visst «dogmatisk» preg over seg: På grunnlag av bestemte gitte premisser resonnerer de seg fram til at det og det mellommenneskelige forhold «er» makt, mens et annet «er» autoritet og ikke makt, og et tredje «er» innflytelse og hverken makt eller autoritet, og et fjerde «er» tvang og hverken makt, autoritet eller innflytelse. Omtrent på samme måten resonnerer en teolog seg fram til at på grunnlag av bestemte gitte premisser «er» den og den bibeloppfatning riktig bibelsyn, mens en annen oppfatning «ikke er» riktig bibelsyn.

Det betyr ikke at f.eks. Bachrach og Baratz i sin bok ikke har mange gode og treffende observasjoner om makt og maktforhold. Men det betyr at selve avgrensningen av fenomenet til dels får et preg av å være rent klassifikatorisk – hovedformålet blir å klassifisere fenomenene, ikke å forstå hva som skjer i samfunnet. Dessuten betyr det at avgrensningene blir nokså fjerne fra det folk flest opplever. Noen av avgrensningene hos forfattere som Bachrach og Baratz stemmer antakelig godt med utbredte dagligdagse oppfatninger av ordene blant «legfolk». For eksempel trekker nok folk en grense mellom autoritet, som inneholder en følelse av plikt til å adlyde, på den ene siden og ren tvang på den andre. Men også mellom disse formene kan vi tenke oss viktige (og

typiske) mellomformer, og andre grenseoppganger og klassifikasjoner som bygger helt og holdent på Bachrachs og Baratz' – eller generelt sosiologenes – egne oppstilte kriterier, uavhengig av hva folk flest måtte mene.

Hovedproblemet med de «dogmatiske» avgrensninger av maktbegrepet er at man gjennom dem i så stor grad på forhånd bestemmer seg for hva fenomenene som man observerer og beskriver er. Dette får store konsekvenser for det bildet av fenomenene som leseren danner seg. De former og bestemmer bildet på helt avgjørende måter. Nærmere bestemt: En følge av en skarp og meget snever forhåndsavgrensning av «makt» i forhold til en rekke andre begreper som «innflytelse», «autoritet» osv., er at forfatteren dermed gir en fremstilling av makten i samfunnet som tilsvarende skarpt og snevert avgrenset. Følgelig danner leseren seg lett det inntrykk at «makt», ja det er bare et skarpt og snevert avgrenset belte av tilværelsen. Og da, tenker leseren, er det jo ikke så farlig med makten. Dermed blir det faktisk slik at makt til dels maskeres gjennom den sosiologiske fremstilling. Slik maskering av makt gjennom skarpsindige sosiologiske avgrensninger er drøftet og kritisert flere andre steder i litteraturen (se f.eks. Mathiesen 1982 s. 29–68).

2.2. Tre generelle oppfatninger

På dette grunnlag kunne det være fristende, i en bok som denne, å konkludere med ikke å gi noen spesiell definisjon av «makt», men heller la fremstillingen utover i boken tale for seg selv. Men samtidig må også dette sies: I en fremstilling av et så «glatt» begrep som makt – det er nesten som et såpestykke på vei nedover en blankpolert badekarkant – er det nok også behov for en viss begrepsavklaring, en viss avklaring av «hva det er man snakker om». Under alle omstendigheter opererer vi med begreper, under alle omstendigheter får disse begrepene virkning for beskrivelsen som vi gir, beskrivelsen gjengir aldri «virkeligheten» direkte men gjør det gjennom begreper som innebærer at vi velger ut, fremhever noe fremfor noe annet, i det hele tatt «filtrerer» virkeligheten. Innledningsvis er det derfor likevel viktig å foreta en viss begrepsavklaring. Den må bare ikke være av den dogmatiske og skarpt avgrensende typen som jeg har advart mot ovenfor, og som gjør at vi egentlig kommer til å maske-re det vi er ute etter å beskrive.

I sosiologisk litteratur er det særlig tre generelle oppfatninger av «makt» som har gjort seg gjeldende. Hver av de tre oppfatningene er knyttet til et stort navn i sosiologien eller filosofien.

- ① For det første har makt vært forstått som ens sjanse til å sette gjennom sin egen vilje i det sosiale liv, og det selv om andre deltakere i det sosiale liv skulle gjøre motstand. Denne definisjonen stammer fra den tyske sosiologen Max Weber (1864–1920, se Weber n. utg. 1971 s. 53). Her ses makt som et viljefenomen, som et spørsmål om sjansen til å gjennomføre en intensjon – f.eks. frem-

me en interesse – tross motstand. Med bakgrunn i en slik forståelse av makt har en søkt å kartlegge større og mindre maktgrupperinger i samfunnet, og for eksempel reist spørsmålet om hvem som i størst grad preger samfunnsutviklingen (se f.eks. Hernes 1975b). Men en har også reist spørsmålet om motstand mot maktovergrep, og om utviklingen av det en kan kalle «motmakt» hos grupper som er undertrykte (Mathiesen 1982). I mediesammenheng har en for eksempel reist spørsmålet om hvorvidt og i tilfelle hvordan store investeringsselskaper og andre forretningsforetak, bl.a. gjennom eiendomsforhold til mediene, påvirker utformingen og innholdet i aviser og andre medier (Murdock 1983).

- ② For det annet har makt vært forstått som strukturell innflytelse, dvs. som økonomiske, politiske og sosiale strukturers tendens til å påvirke og forme menneskelig handling. Med «struktur» menes, helt generelt, relativt faste relasjoner eller forhold mellom enheter. Qua strukturer har strukturene ingen bevissthet og dermed ingen egen intensjon, de tenker ikke, de er i denne forstand upersonlige, men de påvirker oss likevel. Markedsstrukturen i et kapitalistisk varesamfunn er et meget brukt eksempel på slik strukturell makt. Markedet har ingen bevissthet og ingen intensjon, men likevel kan en si det har stor makt. Forståelsen av makt som strukturell innflytelse stammer for en stor del, men ikke bare, fra Karl Marx (1818–1883), som var sterkt opptatt av hvordan de upersonlige og fra et menneskelig synspunkt uregjerlige markedskreftene øver sterk tvang over menneskene. Han mente markedskreftene hadde tatt makten fra menneskene, både slik at arbeiderne var tvunget til å selge sin arbeidskraft til arbeidskjøperne for å overleve fysisk, og slik at arbeidskjøperne var tvunget til å disponere som de gjorde for å overleve som kapitalister. Oppfatningen av makt som strukturell innflytelse har også gjort seg gjeldende i sosiologien generelt (se f.eks. Løchens bidrag i Seip, Løchen og Halsaa Albrekt- sen 1978). I mediesammenheng har en for eksempel reist spørsmålet om hvordan varemarkedets enorme utvikling av reklame og reklamepåfunn har virket inn på sosiale ordninger og mellommenneskelige forhold i vårt samfunn, ikke minst gjennom utformingen av det som formidles gjennom massemediene (Baran og Sweezy n. utg. 1971 bd. 2 s. 3 flg.).

Det har stått stor debatt mellom tilhengerne av den viljesorienterte og den strukturalistiske maktoppfatningen. Fra det førstnevnte synspunkt er det blitt hevdet at strukturalistene, i hvert fall når de er ekstreme, behandler menneskelig liv som om faktiske mennesker av kjøtt og blod med intensjoner, behov og interesser ikke fantes. Fra det sistnevnte synspunktet er det blitt sagt at de viljesorienterte, i hvert fall når de er ekstreme, gir et altfor enkelt bilde av samfunnet når de beskriver det bare som dannet av beslutninger og handlinger hos personer og konkrete grupper.

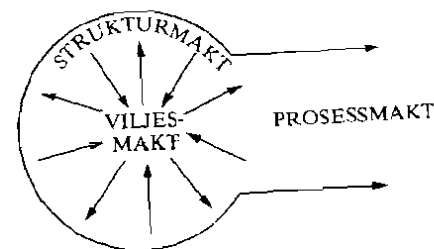
Kritikken fra begge sider synes å ha noe for seg når det er motpartens ytterstandpunkt som kritiseres. Etter min oppfatning er skillet mellom mer personlig makt og upersonlig strukturell makt noe kunstig. Strukturer kan ikke

oppretholdes uten individers og gruppers handlinger og dermed evne til å sette gjennom sine intensjoner: Uten den enkeltes handlinger ville strukturene forvitne og forsvinne som strukturer. Samtidig hviler individers og gruppers makt, i betydningen evne til å sette gjennom intensjoner, på de strukturer som er etablert til enhver tid: Uten strukturene som gir ressurser til noen, hindrer ressurser fra andre osv., ville viljesmakten være helt annerledes fordelt og utøvd. Den som vil forstå maktens utfoldelse og fordeling i samfunnet, må derfor se på den gjensidige nødvendigheten og vekselvirkningen mellom de to sidene (se nærmere Mathiesen 1979 særlig s. 219–224). Det gjelder ikke minst om en vil forstå noe av forholdet mellom makt og medier.

③ En tredje, ytterst interessant forståelse av makt, som for tiden diskuteres mye blant sosiologer, finner vi hos den franske språkforsker, litteraturforsker og filosof Michel Foucault (1926–1984). For Foucault er makt ikke lokalisert noe sted; den er hverken lokalisert i bestemte individer eller grupper eller avgrenset til den økonomiske, politiske eller sosiale struktur. Derimot gjennomsyrrer den absolutt alle forhold, den løper så å si sitt løp i hver lille tråd i våre sosiale relasjoner, mellom barn og voksne, menn og kvinner, mellom klassene, og i dem alle: Inn i hver trevl og fiber av oss har maktens føringer avleiret seg. Dermed er makt et finmasket og uoppløselig nett av innflytelser. Litt mystisk er dette, men ganske spennende (se nærmere Foucault n. utg. 1977). I mediesammenheng har en f.eks. reist spørsmålet om hvordan massemediens budskap til sammen danner tankemønstre eller «paradigmer» for folk, som ikke har konkrete og avgrensede virkninger, men som «eter» seg inn i oss og som simpelthen blir «en del av oss», en «makt over sjelene». Maktens allesteds nærværende preg gjør det desto vanskeligere å endre maktforhold, forhindre maktovergrep, i det hele tatt yte motstand mot makt. For det man skal yte motstand mot, er jo ingen steder og alle steder og til og med en del av en selv. [En kunne kanskje kalle dette siste perspektivet for «prosessperspektivet» på makt. Også skillete mellom «viljerspektivet» samt «strukturperspektivet» – som begge søker å lokalisere makten til mer eller mindre bestemte «punkter» – på den ene siden, og «prosessperspektivet» på den andre, er etter min oppfatning noe kunstig. Igjen ser vi det om vi tenker på mediene. I mediesammenheng er det rimelig å reise spørsmålet om makt gjennom vilje såvel som gjennom strukturelle påvirkninger, samtidig som en godt kan reise spørsmålet om det er slik at budskapene fra mediene «synker» inn i folk, og blir en «makt over sjelene» – som vi antydte ovenfor. Som vi skal se senere, er nettopp dette spørsmålet blitt reist, med varierende svar.]

U det følgende forstår jeg «makt» som mer eller mindre inngripende innflytelse på andre, og tenker nærmere bestemt på mer eller mindre omfattende endringer eller forhindringer av endringer som frembringes i andres holdninger, atferd eller generelle situasjon. I drøftelsen ønsker jeg å ta inn beslutninger basert på vilje, strukturelle føringer, såvel som det ovennevnte prosessperspektivet – alle «maktens tre hjørner». Nærmere bestemt tenker jeg meg den viljes-

baserte makt som «maktens kjerne»: Vi skal være særlig på utkikk etter innflytelse på andre, endringer eller forhindringer av endringer som frembringes i andres holdninger, atferd eller generelle situasjon, som kan tilbakeføres til beslutninger basert på vilje eller intensjon. Men som sagt står «viljesmakten» i et avhengighets- og vekselvirkningsforhold til «strukturmakten»: Viljeshandlinger opprettholder strukturer, og uten de strukturer som eksisterer til enhver tid, ville viljeshhandlingene bli ganske annerledes. Derfor vil vi også være på utkikk etter strukturers innflytelse som en helt nødvendig ramme eller kontekst for makt basert på vilje eller intensjon. Og, igjen som sagt, både makt basert på vilje og strukturell påvirkning kan tenkes å føre til at budskap «synker» inn i folk og blir til en integrert del av vår personlighet. Derfor vil vi også være på utkikk etter «prosessmakt» som en sentral konsekvens av utviklingen i de mer eller mindre lokaliserte makt «punkter». Vår forståelse av makt kan i kortet skisseres på følgende måte:

Det erkjennes at definisjonen og den samlende forståelsen av makt som her er gitt, er vid. Både definisjonen og forståelsen kunne ha vært presisert i ulike retninger. Det unnlater jeg å gjøre, for ikke å havne i begrepsdogmatikkens uføre som ble beskrevet ovenfor. [Utover det som her er sagt, vil fremstillingen i boken tale for seg selv, og makt i mediesammenheng forhåpentligvis få mening etter hvert som fremstillingen beveger seg fremover.]